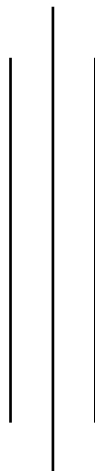

विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय नीति २०७५

नेपाल सरकार
गृह मन्त्रालय

विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय नीति २०७५

नेपाल सरकार
गृह मन्त्रालय

गृह मन्त्रालय

पत्र संख्या:-

प्राप्त पत्र संख्या र मिति:-

च नं.:-

सिंहदरवार,

काठमाडौं, नेपाल ।

शुभ-कामना

विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को व्यवस्था मूताविक विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन राष्ट्रिय परिषद्को मिति २०७५/०३/०४ को निर्णयानुसार स्वीकृत राष्ट्रिय विपद् जोखिम न्यूनीकरण नीति, २०७५ प्रकाशन गर्न लागिएकोमा मलाई खुशी लागेको छ । विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनको क्षेत्रमा दिर्घकालिन नीतिगत व्यवस्था गर्ने उद्देश्यले तयार भएको यो पहिलो नीति हो ।

विपद् व्यवस्थापनका समग्र चक्रहरू विपद् पूर्व गरिने जोखिम न्यूनीकरण, विपद् पश्चातको उद्धार, राहत सहितको प्रभावकारी प्रतिकार्य, दिगो विकास मुलक पुनर्स्थापना र पुनर्निर्माणका साथै चेतनामुलक काम कारवाहीलाई व्यवस्थित र निर्देशित गर्ने हेतुले यो राष्ट्रिय नीति २०७५ तर्जुमा गरिएको हो ।

विगतमा भए गरेका कानुनी प्रावधानहरूको कार्यान्वयनबाट प्राप्त सिकाई र अनुभवहरू, २०७२ सालको गोरखा भूकम्प तथा अन्य पछिल्ला विपद्का घटनाहरूको सिकाई र अनुभवहरू समेतलाई आधार बनाई विद्यमान विपद् जोखिमको न्यूनीकरण तथा नयाँ सम्भावित जोखिमको प्रभावकारी रोकथाम गर्न तयार गरिएको यस नीति हालै सङ्घीय संरचना कार्यान्वयनमा रहेको हाम्रो देशमा सङ्घीय, प्रदेश र स्थानिय तहहरूका सरकारी निकाय, विकास साभेदार, गैर सरकारी क्षेत्र, निजी क्षेत्र तथा समुदाय समेतका लागी उपयोगी हुने विश्वास लिएको छु ।

पछिल्लो समयमा अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चमा लिईएका ठोस् मार्गदर्शनहरू सेपडाई कार्यढाँचा, दिगो विकास लक्ष्यहरू, जलवायु परिवर्तन सम्बन्धि पेरिस सम्झौता लगायतमा गरिएको प्रतिबद्धता एवं राष्ट्रिय आवश्यकता समेतलाई मध्यनजर गर्दै विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागी यस नीतिमा गरिएका नीतिगत व्यवस्थाहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट विपद् उत्थानशील नेपालको निर्माण गर्न ठोस् टेवा पूरने अपेक्षा गरिएको छ ।

राष्ट्रिय विपद् जोखिम न्यूनीकरण नीति तयार गर्न योगदान गर्ने नेपाल सरकारका मन्त्रालयहरू तथा अन्य सम्पूर्ण निकायहरू, विकास साभेदार, निजी क्षेत्र लगायत सबै पक्षलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । साथै राष्ट्रिय विपद् जोखिम न्यूनीकरण नीतिको तर्जुमा तथा प्रकाशन कार्यमा सहयोग गर्ने सहयोगी निकाय संयुक्त राष्ट्र सङ्घिय विकास कार्यक्रम र बृहत्तर विपद् जोखिम व्यवस्थापन कार्यक्रम समेतलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । साथै यस राष्ट्रिय विपद् जोखिम न्यूनीकरण नीति प्रकाशनको संयोजन गर्नुहुने सह-सचिव, श्री इन्दु धिमिरे, उप-सचिव बंशी कुमार आचार्य समेतको कार्यको सद्धाना गर्दछु ।

राष्ट्रिय विपद् जोखिम न्यूनीकरण नीतिलाई विशिष्टकृत गर्दै आउँदा दिनहरूमा अझ बढी व्यवसायिक ढङ्गबाट कार्यसम्पादन गर्नका लागि राष्ट्रिय विपद् जोखिम न्यूनीकरण नीति, २०७५ ले यस क्षेत्रमा क्रियाशील संघ-संस्थाहरू, समग्र जनशक्ति र आम जनसमुदायलाई राष्ट्रिय विपद् जोखिम न्यूनीकरण नीति सम्बन्धी एकीकृत र स्पष्ट जानकारी दिनेछ भन्ने विश्वास लिएको छु ।

मिति : २०७५/०५/२८

प्रेम कुमार राई
सचिव

गृह मन्त्रालय

पत्र संख्या:-

प्राप्त पत्र संख्या र मिति:-

च.नं.:-

सिंहदरबार,

काठमाडौं, नेपाल ।

दुई शब्द

नेपालले विभिन्न प्राकृतिक र गैरप्राकृतिक विपद्को सामना गर्न परिराखेको स्थिति हाम्रो सामु प्रष्ट छ । नेपालको भौगोलिक अवस्थिति, अव्यवस्थित पूर्वाधार विकास र बढ्दो सहरीकरणजस्ता कारणबाट विभिन्न प्रकोपहरू हाम्रो सामु रहेका छन् । यि प्रकोपहरूको असरलाई न्यूनिकरण गर्नु आजको आवश्यकता रहेको छ । यि विषयहरूलाई विचार गरी विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन राष्ट्रिय परिषद्को मिति २०७५/०३/०४ को निर्णयानुसार विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनलाई बृहत्तर रूपमा मार्गदर्शन गर्ने गरी राष्ट्रिय विपद् जोखिम न्यूनीकरण नीति, २०७५ स्वीकृत गरिएको छ । यो स्वीकृत नीतिलाई सबै सरोकारवालाहरूको पहुँचको लागि यो पुस्तिका प्रकाशन गर्न लागिएकोमा हामी सबैको खुशीको कुरा हो ।

यो राष्ट्रिय नीतिले विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनका विविध पक्षलाई मूलप्रवाहीकरण गर्दै विपद् व्यवस्थापनका आयामहरू, जोखिम न्यूनीकरण, सशक्त र प्रभावकारी प्रतिकार्य तथा पुनर्लाभका साथसाथै विपद् पश्चातको अफ्नो राम्रो निर्माणका साथै पुनर्स्थापना र पुनर्निर्माण समेतको पक्षहरूलाई व्यवस्थित र निर्देशित गर्न मार्गदर्शन गर्ने छ । दिगो विकासका लक्ष्य सहित उत्थानशिल नेपालको निर्माण कार्यमा क्रियाशील रहेको नेपाललाई विपद् व्यवस्थापनको क्षेत्रमा यस नीतिबाट ठूलो सहयोग पुग्नेछ । नेपालका सङ्घीय, प्रादेशिक र स्थानीय स्तरका सरकारी निकायहरू, विकास साम्बेदार, गैरसरकारी क्षेत्र, निजी क्षेत्र समेतको लागि यो नीति उपयोगी हुने विश्वास लिएको छु ।

विपद् व्यवस्थापनको बहुआयमिक पक्ष तथा पछिल्लो समयमा अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चमा लिईएको ठोस मार्गदर्शनका रूपमा सेन्डाई घोषणा-पत्र सन २०१५-३० तथा दिगो विकास लक्ष्यहरू, सन २०१५-३० लाई तिन सकिन्छ । यी मार्गदर्शन र लक्ष्यहरू समेत लाई मध्यनजर गर्दै नेपालको विपद् व्यवस्थापनका विविध कोणहरूलाई ध्यान दिई तयार भएको यस नीतिको आधारमा विविध कार्यक्रमहरू संचालन गरी उत्थानशील नेपालको निर्माण गर्नु अवको आवश्यकता भएको महशुस गरिएको छ ।

यो नीतिको तर्जुमा गर्नको लागि योगदान गर्नु हुने ६ वटा विषयगत समितिका पदाधिकारी तथा विश्जहरू, तत्कालिन सह-सचिव कृष्ण बहादुर राउत र केदार न्यौपाने, उप-सचिव तथा शाखा अधिकृतहरू, डिपिनेट र AINTGDMCC का प्रतिनिधिहरू धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ । साथै यो नीतिको तर्जुमा देखी पुस्तक प्रकाशन कार्यमा खट्नु हुने उप-सचिव, श्री बंशी कुमार आचार्यको योगदान पनि सझानीय छ । अन्तमा, प्राविधिक सहयोग गर्ने संयुक्त राष्ट्र संघीय विकास कार्यक्रमका श्री विजय प्रसाद सिंह तथा बृहत्तर विपद् जोखिम व्यवस्थापन कार्यक्रमका श्री कृष्ण राज काफ्ले र सो कार्यका लागि राष्ट्रिय समन्वयकर्ताको काम गर्ने डा. नारायण बहादुर थापा र परामर्शदाताको टोलि नेता डा. दिलिप गौतमलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । विपद् व्यवस्थापनलाई आउँदा दिनहरूमा अफ्नो बढी व्यवस्थित, व्यवसायिक र यथार्थपरक ढङ्गबाट संचालन गर्नका लागि यो नीतिलेसमग्र सरोकारवालामा मद्दत गर्ने छ । विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनको क्षेत्र अगाडी बढ्न मार्गदर्शन गर्ने छु भन्ने विश्वास लिएको छु ।

मिति : २०७५/०५/२८

इन्दु घिमिरे
सह-सचिव

बिषय सूची

१.	पृष्ठभूमि.....	१
२.	दीर्घकालीन सोच (Vision)	५
३.	ध्येय (Mission).....	५
४.	लक्ष्य (Goal)	५
५.	उद्देश्यहरु (Objectives).....	६
६.	अवधारणा.....	७
७.	नीति.....	९
८.	नीति कार्यान्वयन.....	२५
९.	समन्वय, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन	२६
१०.	नीति पुनरावलोकन	२८

विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय नीति, २०७४

१. पृष्ठभूमि

निरन्तर दोहोरिरहने बहु-प्रकोपका घटनाहरूबाट उत्पन्न विपद्को अत्यधिक जोखिममा रहेको मुलुकहरूमध्ये नेपाल पनि एक हो । यहाँ प्रत्येक वर्ष बाढी, पहिरो, चट्याङ्ग, आगलागी, सडक दुर्घटना र महामारी जस्ता प्राकृतिक तथा गैरप्राकृतिक प्रकोपहरूका कारण जनधनको ठूलो क्षति तथा नोक्सानी हुने गरेको छ । मुलुक विषम भू-बनावट, कमजोर भौगर्भिक अवस्था, मौसमी विषमता तथा जलवायु परिवर्तनका कारण भूकम्प, बाढी, पहिरो तथा भू-स्खलन, डुबान, चट्याङ्ग, खडेरी, हिमपात, असिना, हिमपहिरो, हिमताल विष्फोटन, अतिवृष्टि, अनावृष्टि, हुरी बतास, शीतलहर, तातो हावाको लहर, वन डढेलो लगायतका प्राकृतिक प्रकोपहरूबाट प्रभावित छ । त्यसैगरी नेपाल सडक दुर्घटना, महामारी, अनिकाल, कीट वा सूक्ष्म जीवाणु आतंक, पशु तथा चराचुरुङ्गीमा हुने फ्लू, प्यान्डामिक फ्लू जस्ता महामारी, सर्पदंश, जनावर आक्रमण, खानी, हवाई,

जल वा औद्योगिक दुर्घटना, आगलागी, विषाक्त ग्याँस, रसायन वा विकिरण चुहावट, ग्याँस विष्फोटन, विषाक्त खाद्य सेवन, वातावरणीय प्रदुषण, वन विनास वा भौतिक संरचनाको क्षति तथा प्रकोप उद्धार कार्यमा हुने दुर्घटना लगायतका गैरप्राकृतिक प्रकोपबाट पनि प्रभावित छ । २०७२ साल वैशाखमा आएको गोरखा भूकम्प, २०७१ र २०७४ सालमा आएको बाढी तथा पहिरो र यसबाट भएको ठूलो जनधनको क्षति तथा नोक्सानी यसका पछिल्ला उदाहरणहरु हुन् । जनसंख्या बृद्धि, गरिबी, अव्यवस्थित शहरीकरण र जोखिम असंवेदनशील विकासका कार्यहरुले गर्दा विपद् सङ्घट्टासन्नतामा अभूत बृद्धि भइरहेको छ ।

नेपाल सरकारले विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनका कार्यहरुलाई योजनाबद्ध र व्यवस्थित गर्न नीतिगत, कानूनी तथा संस्थागत व्यवस्था गरेको छ । यस सन्दर्भमा विपद् जोखिम व्यवस्थापनका लागि दैवी प्रकोप (उद्धार) ऐन, २०३९, स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५, भवन ऐन, २०५५, राष्ट्रिय भवन संहिता, २०६०, विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति, २०६६,

जलवायु परिवर्तन नीति, २०६७, भू-उपयोग नीति २०६९, जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन नीति, २०७२, राष्ट्रिय पुनर्निर्माण तथा पुनर्स्थापना नीति, २०७२, राष्ट्रिय विपद् प्रतिकार्यको कार्यढाँचा, २०७०, बस्ती विकास, शहरी योजना तथा भवन निर्माणसम्बन्धी आधारभूत मार्गदर्शन, २०७२, राष्ट्रिय शहरी विकास रणनीति, २०७३ आदि महत्वपूर्ण कानूनी तथा नीतिगत आधार हुन् भने नेपालको संविधान, २०७२ पछि आएका स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ र विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन, २०७४ पछिल्ला महत्वपूर्ण कानूनी व्यवस्था हुन् । साथै केन्द्रदेखि स्थानीय स्तरसम्म कानून बमोजिम स्थापित दैवी प्रकोप उद्धार समितिहरू, नेपाल सरकारका विभिन्न निकाय एवं प्रतिष्ठानहरूलाई महत्वपूर्ण संस्थागत व्यवस्थाको रूपमा लिन सकिन्छ भने विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन, २०७४ ले व्यवस्था गरेका विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन राष्ट्रिय परिषद्, कार्यकारी समिति, प्राधिकरण, प्रदेश, जिल्ला तथा स्थानीय तहका समितिहरू नयाँ संस्थागत व्यवस्थाका रूपमा रहेका छन् ।

विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि मूलतः सेण्डाई कार्यढाँचा, दिगो विकासका लक्ष्यहरु, जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी पेरिस सम्झौता लगायतका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौता एवं राष्ट्रिय आवश्यकता अनुरूप विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि मूल नीति तर्जुमा गर्न आवश्यक भएको छ । नेपालले विपद् जोखिम व्यवस्थापनका लागि लागु गरेको विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति, २०६६ को कार्यान्वयनबाट प्राप्त सिकाई र अनुभवहरु, २०७२ सालको गोरखा भूकम्प तथा पछिल्ला अन्य विपद्का घटनाहरुको सिकाई र अनुभवहरु समेतलाई आधार बनाई विद्यमान विपद् जोखिमको न्यूनीकरण तथा अन्य नयाँ सम्भावित जोखिमको प्रभावकारी रोकथाम गरी विपद् जोखिमबाट सुरक्षित, जलवायु अनुकूलित तथा उत्थानशील राष्ट्रको निर्माण गर्न यस विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय नीति, २०७४ तयार गरेको छ । यो नीति विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा ५(क) बमोजिम गठित विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन राष्ट्रिय परिषदको मिति असार ४, २०७५ गतेको बैठकबाट स्वीकृत भई लागु भएको छ ।

२. दीर्घकालीन सोच (Vision)

विपद् जोखिमबाट सुरक्षित, जलवायु अनुकूलित तथा उत्थानशील राष्ट्रको निर्माण गर्दै दिगो विकासमा योगदान पुऱ्याउने यस नीतिको दीर्घकालीन सोच रहेको छ ।

३. ध्येय (Mission)

विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनका क्रियाकलापहरूलाई सन्तुलित रूपमा कार्यान्वयन गरी विपद्बाट हुने जनधन, स्वास्थ्य तथा जीविकोपार्जनका स्रोतसाधनहरूका साथै व्यक्ति, समुदाय र राष्ट्रको आर्थिक, सामाजिक तथा भौतिक पूर्वाधार र साँस्कृतिक एवं पर्यावरणीय सम्पदाको जोखिम तथा क्षतिमा उल्लेख्यरूपमा कमी गर्नु तथा तिनीहरूको उत्थानशीलता बृद्धि गर्नु यस नीतिको ध्येय रहेको छ ।

४. लक्ष्य (Goal)

विपद्बाट हुने मृत्युदर तथा प्रभावित व्यक्तिहरूको संख्या उल्लेख्य रूपले कम गर्नु, जीविकोपार्जनका स्रोतसाधनहरूका साथै कृषि, उद्योग, सडक, सञ्चार, खानेपानी तथा

सरसफाईका संरचना, स्वास्थ्य र शैक्षिक सुविधाहरु जस्ता महत्वपूर्ण पूर्वाधार तथा आधारभूत सेवाहरुमा विपदले पुऱ्याउने क्षति एवं अवरोधलाई कम गर्दै तिनीहरुको उत्थानशीलता बृद्धि गर्नु र विपद्बाट हुने प्रत्यक्ष आर्थिक क्षति कम गर्नु यस नीतिको लक्ष्य रहेको छ ।

५. उद्देश्यहरु (Objectives)

प्राकृतिक तथा गैरप्राकृतिक विपद्बाट व्यक्तिको जीवन तथा सम्पत्ति, स्वास्थ्य, जीविकोपार्जन तथा उत्पादनका साधनहरु, भौतिक एवं सामाजिक पूर्वाधार, सांस्कृतिक एवं वातावरणीय सम्पदामा हुने क्षतिको उल्लेख्य रूपमा कम गर्नु यस नीतिको प्रमुख उद्देश्य रहेको छ ।

यस नीतिका अन्य उद्देश्यहरु देहाय बमोजिम छन् :

- ५.१. विपद् जोखिमको बुझाई अभिवृद्धि गर्ने तथा सबै तह र वर्गमा विपद् जोखिमसम्बन्धी जानकारीको पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।
- ५.२. विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन गर्न विपद् जोखिम मैत्री शासनको सुदृढीकरण गर्ने ।

- ५.३. विपद् जोखिम न्यूनीकरणलाई जलवायु परिवर्तन अनुकुलनका क्रियाकलापसँग एकाकार गर्दै समग्र विकास प्रक्रियामा मूलप्रवाहीकरण गर्ने ।
- ५.४. विपद् जोखिम न्यूनीकरणमा सार्वजनिक तथा निजी लगानी बृद्धि गरि उत्थानशीलता अभिवृद्धि गर्ने ।
- ५.५. विपद् व्यवस्थापन सूचना प्रणालीको सुदृढीकरण तथा बहुप्रकोप पूर्व सूचना प्रणालीको विकास एवं विस्तार गरी विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्यलाई प्रभावकारी बनाउने ।
- ५.६. “अझ राम्रो र अझ बलियो” (Build Back Better) अवधारणा अनुरूप विपद् पश्चातको पुनर्लाभ, पुनः स्थापना र पुनर्निर्माण सुनिश्चित गर्ने ।

६. अवधारणा

विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय नीति देहाय बमोजिमको अवधारणामा आधारित रहेको छ ।

- ६.१. नेपालको संविधानले निर्दिष्ट गरे बमोजिम विपद् जोखिम न्यूनीकरण, रोकथाम तथा व्यवस्थापनमा

संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच समन्वय तथा सहकार्यको सिद्धान्तलाई अवलम्बन गर्ने ।

६.२. विपद् सुशासनको सिद्धान्त अनुरूप सहभागिता, जवाफदेहिता र पारदर्शिता जस्ता विषयहरूलाई आत्मसात गरी समाजका सबै सरोकारवालाहरूको संलग्नता तथा साभेदारी र लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरणको सिद्धान्त अवलम्बन गर्ने ।

६.३. जोखिम संवेदनशील विकासको अवधारणा अवलम्बन गर्ने ।

६.४. बहु प्रकोप विपद् जोखिम व्यवस्थापनको अवधारणा अवलम्बन गर्ने ।

६.५. स्थानीय विशेषता अनुरूप विज्ञान तथा प्रविधिको प्रयोग र स्थानीय साधन, श्रोत, ज्ञान र शीपको अत्याधिक उपयोगको अवधारणा अवलम्बन गर्ने ।

६.६. नवप्रवर्तनमुखी वित्तीय लगानीको अवधारणा अवलम्बन गर्ने ।

६.७. पुनर्लाभ, पुनः स्थापना र पुनर्निर्माणमा “अभ्र राम्रो र अभ्र बलियो” अवधारणा अवलम्बन गर्ने ।

७. नीति

माथिका उद्देश्यहरु प्राप्तिका लागि देहायका नीति अवलम्बन गरिनेछन् ।

७.१. विपद् जोखिमसम्बन्धी विषयलाई विद्यालयस्तरदेखि उच्चस्तर सम्मको शैक्षिक पाठ्यक्रममा समावेश गरिनेछ ।

७.२. जनचेतनामूलक तथा सूचनामूलक कार्यक्रमहरु तयार गरी सूचना तथा सञ्चारका माध्यमहरुको प्रभावकारी उपयोग मार्फत सबैमा पहुँच हुने गरी विपद् सम्बन्धी जानकारी, सचेतना र सिकाई समुदायस्तरसम्म अभिवृद्धि गरिनेछ ।

७.३. प्राकृतिक तथा गैरप्राकृतिक प्रकोपहरुको नियमितरूपमा सूक्ष्म निगरानी र मापन गरिनेछ ।

- ७.४. विपद् जोखिम लेखाजोखा तथा नक्शाङ्कन गर्ने प्रणालीको विकास गरिनेछ । संकट उन्मुख समुदायको पहिचान गरी त्यस्ता समुदायको क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ ।
- ७.५. सडक दुर्घटनाका सम्भावित क्षेत्रहरुको पहिचान गरी विपद् आँकलन र नक्शाङ्कनको आधारमा विपद्क्षेत्र निर्धारण गरिनेछ, र यससम्बन्धी सूचनालाई सार्वजनिक रूपमा उपलब्ध गराई दुर्घटना न्यूनीकरणमा मद्दत गरिनेछ ।
- ७.६. शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि, उद्योग, पर्यटन, उर्जा, आवास, यातायात, खानेपानी, सरसफाई लगायतका पूर्वाधार र ऐतिहासिक तथा साँस्कृतिक सम्पदामा पर्नसक्ने विपद् जोखिमका प्रभाव सम्बन्धमा विपद् जोखिम लेखाजोखा तथा नक्शाङ्कन गरी प्रचारप्रसार गरिनेछ ।
- ७.७. विपद्बाट व्यापार व्यवसाय, जनस्वास्थ्य र पोषणमा पर्न सक्ने सम्भाव्य जोखिम न्यूनीकरण गर्न विपद् जोखिम लेखाजोखा गरिनेछ ।

- ७.८. दुर संवेदन प्रणाली (Remote Sensing System), भौगोलिक सूचना प्रणाली (Geographic Information System) र खुला स्रोत प्रविधि (Open Source Technology) मा आधारित आधुनिक विपद् व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (Disaster Management Information System) विकास गरी जनसाधारण तथा सरोकारवालाहरूलाई सहज रूपमा विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी सूचना उपलब्ध हुने व्यवस्था गरिनेछ ।
- ७.९. विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि भू-विज्ञान, भुकम्प विज्ञान, भौगोलिक सूचना प्रणाली, दूर संवेदन प्रणाली, स्याटेलाइट प्रविधि, राडार प्रविधि, पूर्व सूचना प्रणाली लगायतका आधुनिक तथा परम्परागत प्रविधिहरूको अध्ययन, अनुसन्धान गरी उपयुक्त प्रविधिको प्रयोग गरिनेछ ।
- ७.१०. विपद् जोखिमको अध्ययन अनुसन्धान, विपद्को रोकथाम, पूर्वतयारी, खोज तथा उद्धार एवं विपद् पश्चातको पुनर्निर्माण तथा पुनर्स्थापनासम्बन्धी

क्षमता विकासका लागि “राष्ट्रिय विपद् जोखिम न्यूनीकरण अनुसन्धान तथा तालिम प्रतिष्ठान” को स्थापना गरिनेछ ।

- ७.११. विपद् जोखिमको अध्ययन तथा अनुसन्धानमा सरकारी निकायहरु, विकास साभेदार, निजी तथा गैरसरकारी संस्थाहरु, रेडक्रस अभियानका अंगहरु, विश्वविद्यालय र अनुसन्धान केन्द्रहरु तथा अन्य सरोकारवालाहरुबीचको संलग्नता र सहकार्यलाई प्रोत्साहन गरिनेछ ।
- ७.१२. संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा विपद् व्यवस्थापन समितिहरुको गठन गरी क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ ।
- ७.१३. राष्ट्रिय विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन प्राधिकरण, स्वयंसेवक व्यूरो, फ्लाइङ्ग स्क्वाड, फायर ब्रिगेड, आपत्कालीन कार्यसंचालन केन्द्रहरु एवं स्वास्थ्य आपत्कालीन कार्यसंचालन केन्द्रहरुको स्थापना, विकास, विस्तार र संजालीकरण गरी तिनीहरुको संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ ।

- ७.१४. राष्ट्रिय सडक सुरक्षा परिषद गठन गरी सक्रिय बनाईनेछ ।
- ७.१५. सडक सुरक्षा सुनिश्चित गर्न राष्ट्रिय सडक सुरक्षा रणनीतिक कार्ययोजना तयार गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।
- ७.१६. समुदाय स्तरको विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि सिंचाई, नदी नियन्त्रण, वन व्यवस्थापन, विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था, खानेपानी तथा सरसफाइ लगायतका योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन तथा व्यवस्थापनमा स्थानीय उपभोक्ता, सामुदायिक संस्था र जनसमुदायको सहभागिता सुनिश्चित गरिनेछ ।
- ७.१७. राष्ट्रिय भू-उपयोग नीति अनुरूप स्थानीय तहमा बहु प्रकोपीय जोखिम लेखाजोखाको आधारमा जोखिम संवेदनशील भू-उपयोग योजना तर्जुमा गरी व्यवस्थित एवं सुरक्षित वस्ती विकास कार्यलाई

अगाडि बढाइनेछ । साथै असुरक्षित बस्तीहरूलाई सुरक्षित स्थानमा स्थान्तरण गर्ने नीति लिइनेछ ।

७.१८. समग्र विकास प्रक्रियाहरूलाई बहुप्रकोप जोखिम संवेदनशीलताका आधारमा सम्भाव्य जोखिमको न्यूनीकरण हुने गरी कार्यान्वयन तथा व्यवस्थापन गरिनेछ ।

७.१९. एकीकृत जलश्रोत व्यवस्थापनको सिद्धान्त अनुरूप नदी व्यवस्थापन तथा अन्तरसम्बन्धलाई सम्बोधन गर्ने गरी माथिल्लो तथा तल्लो तटीय क्षेत्र अनुरूप भू तथा जलाधार संरक्षणसम्बन्धी गुरुयोजना बनाइ कार्यान्वयन गरिनेछ ।

७.२०. चुरे क्षेत्रको कमजोर भौगोलिक बनावटका कारण उत्पन्न हुने जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्न चुरे व्यवस्थापन गुरुयोजनालाई प्रभावकारी कार्यान्वयन गरिनेछ ।

७.२१. विपद् जोखिम न्यूनीकरणका सबै चरण तथा संरचनामा समावेशी विपद् व्यवस्थापनको

अवधारणा अनुरूप महिला, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरु, आर्थिक तथा सामाजिक रूपले पछाडि परेका समुदायहरुको पहुँच, प्रतिनिधित्व तथा प्रभावकारी संलग्नता सुनिश्चित गरिनेछ ।

७.२२. विपद् संवेदनशीलताको अवधारणा अनुरूप सार्वजनिक भौतिक संरचनाहरु (सरकारी कार्यालय, शैक्षिक संस्थाहरु, स्वास्थ्य संस्थाहरु, सामुदायिक भवनहरु, आश्रयस्थल आदि) लाई जेष्ठ नागरिकमैत्री, लैङ्गिकमैत्री, अपाङ्गतामैत्री एवं बालमैत्री बनाइनेछ ।

७.२३. विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनमा स्वयंसेवक परिचालनका लागि समुदाय स्तरमा संस्थागत व्यवस्था सुनिश्चित गरिनेछ ।

७.२४. विपद् जोखिमबाट सुरक्षित भवन निर्माण कार्यलाई प्रोत्साहन गर्न राष्ट्रिय भवन संहिता र स्थानीय मापदण्डलाई समय सापेक्ष परिमार्जन गरी लागू गरिनेछ ।

- ७.२५. विकासका भौतिक पूर्वाधारहरूको डिजाइन तथा निर्माणका क्रममा जोखिम सुरक्षित पूर्वाधार नीति अवलम्बन गरिनेछ । साथै जलवायु परिवर्तन अनुकूलित पूर्वाधार निर्माणलाई समेत प्रोत्साहित गरिनेछ ।
- ७.२६. विकास निर्माणका ठूला परियोजनाहरू तर्जुमा, डिजाइन, निर्माण र व्यवस्थापनमा विपद् जोखिम तथा जलवायु परिवर्तनको प्रभावसम्बन्धी अध्ययन गरी जोखिम न्यूनीकरण गर्ने नीति लिइनेछ ।
- ७.२७. सुरक्षित समाजको निर्माणका लागि विपद् सुरक्षित संस्कृति (Culture of Safety) प्रवर्द्धन र अवलम्बन गरिनेछ ।
- ७.२८. विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनमा संलग्न सरकारी निकायहरूको साँगठनिक संरचना पुनरावलोकन गरी सुदृढ गरिनेछ । साथै विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी क्रियाकलापहरूको प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन

तथा व्यवस्थापन गर्नकालागि राष्ट्रिय विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन प्राधिकरणको संगठनात्मक र संस्थागत विकास गरिनेछ ।

- ७.२९. संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी क्रियाकलापहरुको प्रभावकारी रुपमा अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्न समावेशी संयन्त्र स्थापना गरिनेछ ।
- ७.३०. राष्ट्रिय विपद् जोखिम न्यूनीकरण सञ्जाल (National DRR Platform) लाई स्थानीय तहसम्म विस्तार गरी सुदृढीकरण गरिनेछ ।
- ७.३१. विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन कार्यमा निजी क्षेत्रको संलग्नतालाई प्रोत्साहित गरिनेछ ।
- ७.३२. जीविकोपार्जनका उपायहरुलाई विविधिकरण गरी विपद् उत्थानशील समुदाय निर्माण गरिनेछ ।
- ७.३३. नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्, नेपाल विज्ञान तथा प्रविधि प्रतिष्ठान लगायतका अनुसन्धान केन्द्रहरुको

सहयोगमा बाढी, डुवान र खडेरी प्रतिरोधी तथा जलवायु परिवर्तन अनुकूलित कृषि प्रणालिको विकास गरिनेछ ।

७.३४. नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्, विभिन्न स्वास्थ्य प्रतिष्ठान लगायतका अनुसन्धान केन्द्रहरुको सहयोगमा बाढी, डुवान र खडेरी प्रतिरोधी तथा जलवायु परिवर्तन अनुकूल स्वास्थ्य सेवा प्रणालीको विकास गरिनेछ ।

७.३५. विपद् जोखिम न्यूनीकरणमा निजी क्षेत्र, बैंक तथा वित्तीय संस्था, बीमा कम्पनी, विकास साभेदार, दातृ संस्था आदिको लगानी प्रबर्द्धन गरिनेछ ।

७.३६. समुदायस्तरको विपद् जोखिम न्यूनीकरणमा सामुदायिक तथा सहकारी संस्थाहरुको लगानीलाई प्रोत्साहन गरिनेछ ।

७.३७. संकट उन्मुख समुदायको जोखिममा हिस्सेदारी तथा जोखिम हस्तान्तरणका लागि कृषि, पशुपंक्षी तथा व्यापार व्यवसायमा बीमा गराउने कार्यलाई

प्रोत्साहन गरी बीमामा सहज पहुँचको व्यवस्था मिलाइनेछ । साथै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुमार्फत विपद् प्रभावित समुदायलाई सहूलियत कर्जाको व्यवस्था गरिनेछ ।

७.३८. विपद् प्रतिकार्य र विपद्पश्चातको पुनर्लाभ तथा पुनर्निर्माणमा समेत सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरुलाई समाहित गरी संचालन गरिनेछ ।

७.३९. विपद्का कारण हुन सक्ने क्षतिको क्षतिपूर्तिका लागि निजी, सरकारी तथा सामुदायिक भवन, शैक्षिक तथा स्वास्थ्य सम्बन्धी संरचनाहरु, खानेपानी लगायतका अन्य भौतिक संरचनाहरुको अनिवार्य बीमा गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ ।

७.४०. विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनका लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारबाट वार्षिक रुपमा निश्चित प्रतिशत बजेट विनियोजन गरी कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।

- ७.४१. विपद् जोखिम न्यूनीकरण कार्यलाई विकासमूलक क्रियाकलापहरूसँग एकीकरण तथा मूलप्रवाहीकरण गरिनेछ । स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा मार्फत प्राप्त क्षेत्रगत सुभावलाई स्थानीय विकास योजनामा प्राथमिकताका साथ संलग्न गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।
- ७.४२. बाढी, पहिरो, खडेरी, चट्याङ्ग, हावाहुरी, तातो हावाको लहर, शीतलहर, वन डढेलो, आगलागी, महामारी, हिमताल विस्फोटन लगायतका प्रकोपहरूको नियमित रूपमा अनुगमन तथा पूर्वानुमानको साथै पूर्वसूचना प्रणाली विकास गरी पूर्वानुमानको आधारमा पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजनाहरू (Forecast Based Preparedness and Response Plans) बनाई लागु गरिनेछ ।
- ७.४३. स्थानीय ज्ञान, सीप, श्रोत र साधनको अधिकतम उपयोग गर्दै समुदायमा आधारित विपद् जोखिम न्यूनीकरणका कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गरिनेछन् ।

- ७.४४. आपतकालीन कार्यसंचालन केन्द्रहरूको क्षमता विकास गरी घटना नियन्त्रण पद्धति (Incident Command System) लाई स्थानीय तहसम्म नै विस्तार गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।
- ७.४५. संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा आकस्मिक पूर्वतयारी योजना र विपद्पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य कार्ययोजना बनाई कार्यान्वयन गरिनेछ । साथै सरकारी, निजी तथा गैरसरकारी क्षेत्रहरूको व्यवसाय निरन्तरता योजना (Business Continuity Plan) बनाई कार्यान्वयन गरिनेछ ।
- ७.४६. संघ, प्रदेश र स्थानीय तह सम्म विभिन्न स्तरका खोज तथा उद्धार टोलीको गठन, क्षमता विकास र विस्तार गरिनेछ ।
- ७.४७. संघ, प्रदेश र स्थानीय स्तर सम्म कानून बमोजिम विपद् व्यवस्थापन कोषको स्थापना गरी श्रोत परिचालन गरिनेछ ।

- ७.४८. शैक्षिक संस्था, अस्पताल तथा आश्रय स्थलहरुको स्तरोन्नती गरी आपतकालीन अवस्थामा समुचित उपयोग गर्न मिल्ने व्यवस्था गरिनेछ ।
- ७.४९. विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्यका लागि खुल्ला क्षेत्रको पहिचान, विकास र व्यवस्थापन गर्नुका साथै संकट उन्मुख क्षेत्रमा पहुँचयुक्त एवं सुरक्षित आश्रय स्थलको निर्माण गरिनेछ । साथै विपद् प्रतिकार्यलाई प्रभावकारी बनाउन मानवीय सहायता स्थल एवं बन्दोवस्ती स्थलको स्थापना, विकास र विस्तार गरिनेछ ।
- ७.५०. संघ, प्रदेश, स्थानीयतहमा विपद् प्रतिकार्यलाई प्रभावकारी बनाउन आपत्कालीन भण्डारण गृहको स्थापना, विकास र विस्तार गरी आवश्यक पर्ने उद्धार तथा राहत सामाग्रीको भण्डारण गरिनेछ ।
- ७.५१. ठुला विपद्को समयमा प्राप्त हुने अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय सहायता सामग्रीहरुको सहज आपूर्तिका लागि आवश्यक व्यवस्था मिलाइनेछ ।

- ७.५२. प्रमुख शहरहरूमा घाईते हेरविचार केन्द्रहरू (Trauma Care Centres) स्थापना गरिनेछ ।
- ७.५३. स्थानीय स्तरमा विपद्को समयमा परिचालित हुने स्वयंसेवकहरूको क्षमता विकास गरिनेछ ।
- ७.५४. विपद् पश्चात गरिने पुनर्लाभ, पुनः स्थापना र पुनर्निर्माण कार्यमा भविष्यमा विपद् जोखिमको अवस्था सिर्जना हुन नदिन र विपद् जोखिम न्यूनीकरण गर्न “अझ राम्रो, बलियो र सुरक्षित बनाऔं” भन्ने अवधारणालाई प्रोत्साहन गरिनेछ ।
- ७.५५. विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्यको लागि आधुनिक सूचना प्रविधिमा आधारित सूचना तथा सञ्चार प्रणाली (Web-based System, Mobile Apps, Short Message Service-Cell Broadcast, Interactive Voice Response, Emergency tele communication centers) लाई प्रोत्साहन गरिनेछ ।
- ७.५६. विपद् जोखिम न्यूनीकरण, पूर्वतयारी, पुनर्लाभ, पुनः स्थापना र पुनर्निर्माणमा द्विपक्षीय, क्षेत्रीय

तथा अन्तर्राष्ट्रिय समन्वय, सहयोग र सहकार्यलाई प्रोत्साहन गरिनेछ ।

७.५७. खोज, उद्धार तथा राहत जस्ता विपद् प्रतिकार्यमा सहयोग पुऱ्याउन संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहमा राजनीतिका दल र दलसंग सम्बन्धित भातृ संगठनहरूलाई समेत परिचालन गर्न सक्ने व्यवस्था मिलाईनेछ ।

७.५८. संघ, प्रदेश, जिल्ला र स्थानीयतहमा विपद् प्रतिकार्यलाई प्रभावकारी बनाउन सबै क्षेत्रका सरोकारवालाहरूको सहभागिता रहने गरी बिषयगत क्षेत्र (cluster approach) को अवधारण स्थापना गरि कार्यान्वयनमा ल्याईने छ ।

७.५९. विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनका कार्यहरूलाई प्रभावकारी बनाउन जवाफदेहीता, पारदर्शीता र उच्च गुणस्तरियता सुनिश्चित गरिने छ ।

८. नीति कार्यान्वयन

यस नीतिको कार्यान्वयनको लागि देहाय बमोजिमका उपायहरु अवलम्बन गरिनेछन् ।

- ८.१. यस नीतिको योजनाबद्ध कार्यान्वयनका लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन रणनीतिक कार्ययोजनाका साथै आवधिक, वार्षिक तथा आकस्मिक योजना तर्जुमा गरी लागू गरिनेछ ।
- ८.२. विषयगत मन्त्रालय, सार्वजनिक निकायहरु, विकासका साभेदार तथा नीजि क्षेत्रको कार्यक्रम तर्जुमा एवं कार्यान्वयन गर्दा यस नीतिलाई मार्गदर्शनको रुपमा लिइनेछ ।
- ८.३. प्रदेश तथा स्थानीय सरकारका आवधिक तथा वार्षिक योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा एवं कार्यान्वयन गर्दा यस नीतिलाई मार्गदर्शनको रुपमा लिइनेछ ।

- द.४. यस नीतिको कार्यान्वयनका लागि संघ, प्रदेश, स्थानीय तहमा आवश्यक बजेट विनियोजन गरी कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।
- द.५. विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन, २०७४ मा व्यवस्था गरे बमोजिम आवश्यक संस्थागत संरचना निर्माण गरिनेछ ।
- द.६. यस नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि विषयगत मन्त्रालय तथा विभागहरुको पुनः संरचना संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षणको आधारमा आवश्यकता अनुसार गरिनेछ ।
- द.७. यो नीति कार्यान्वयनको लागि आवश्यक कानूनी तथा संस्थागत व्यवस्था गरिनेछ ।

८. समन्वय, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

- ९.१. विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित कार्यहरुको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा सरकारी, निजी,

गैर सरकारी संस्था, रेडक्रस अभियानका अंगहरु, राजनीतिक दलहरु तथा सरोकारवालाहरु बीच समन्वय र सहकार्य गरिनेछ ।

९.२. विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन राष्ट्रिय परिषद्ले केन्द्रिय स्तरमा यस नीतिको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्नेछ ।

९.३. विपद् जोखिम न्यूनीकरण कार्यले पुऱ्याएको योगदानको अनुगमन गर्दा जोगिएको जनधनको विवरण, जोखिम न्यूनीकरण तथा नियन्त्रणका लागि निर्माण गरिएका भौतिक संरचनाहरुबाट पुग्न गएको सुविधा र प्रतिफल, प्रभावित समुदायको उत्थानशीलतामा आएको परिवर्तन आदिलाई ध्यान दिइनेछ ।

९.४. विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी सम्पूर्ण विवरण वार्षिक रुपमा अद्यावधिक गरी “नेपाल विपद् प्रतिवेदन” प्रकाशन गरिनेछ ।

१०. नीति पुनरावलोकन

यस नीतिलाई आवश्यकता अनुसार पुनरावलोकन गरिनेछ ।

प्राविधिक तथा प्रकाशन सहयोग :

संयुक्त राष्ट्रसंघीय विकास कार्यक्रम

पोस्ट बक्स : १०७

काठमाडौं, नेपाल

फोन नं. ९७७-१-५५२३२००

फ्याक्स : ९७७-१-५५२३९९१, ५५२३९८६

Email: registry.np@undp.org